

Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών
«Ψηφιακές Ανθρωπιστικές Επιστήμες:
Μέθοδοι, εργαλεία, πρακτικές»

Διπλωματική Εργασία

**Ψηφιακή έκδοση βυζαντινών εκφράσεων έργων τέχνης:
Η έκφραση *Στίχοι εἰς τοὺς ιβ΄ μῆνας* του Μανουήλ Φιλή**

Γεώργιος Πανίδης

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: Κατερίνα Τικτοπούλου

Αθήνα, Ιούνιος 2026

Περίληψη

Η παρούσα διπλωματική εργασία έχει ως αντικείμενο την ψηφιακή έκδοση της έμμετρης έκφρασης έργου τέχνης *Στίχοι εἰς τοὺς ἰβ' μῆνας* του Μανουήλ Φιλή, ενός πολυγραφότατου ποιητή της εποχής των Παλαιολόγων. Το κείμενο, το οποίο αντλείται από την έντυπη έκδοση *Manuelis Philae carmina* του Emmanuel Miller, περιγράφει μία εικαστική σύνθεση με τις προσωποποιήσεις των δώδεκα μηνών. Κύριοι στόχοι της εργασίας είναι η ψηφιακή αναπαράσταση του τελευταίου, η μερική «ανασύνθεση» του περιγραφόμενου έργου τέχνης και η ανάδειξη μίας μακραίωνης βυζαντινής παράδοσης μέσα από τη διασύνδεση της έκφρασης με τις μικρογραφίες του κώδικα 1199 της μονής Βατοπεδίου, καθώς και με αποσπάσματα από το μυθιστόρημα *Τὰ καθ' Ὑσμίνην καὶ Ὑσμινίαν* του Ευστάθιου Μακρεμβολίτη. Για την τεκμηρίωση του εγχειρήματος εξετάζονται οι θεωρητικές αρχές των ψηφιακών εκδόσεων και το πρότυπο Text Encoding Initiative (TEI), ενώ παρουσιάζονται συνοπτικά οι υπάρχουσες ψηφιακές εκδόσεις βυζαντινών κειμένων διεθνώς και σχολιάζονται ορισμένοι πιθανοί λόγοι της περιορισμένης ανάπτυξής τους. Η εργασία εντάσσει επίσης την έκφραση στο ιστορικό και γραμματολογικό της πλαίσιο, παρουσιάζοντας τη ζωή και το έργο του Φιλή, τη θεωρία του ρητορικού αυτού είδους και την παραγωγή αντίστοιχων κειμένων κατά την παλαιολόγια περίοδο, πριν περάσει στην ανάλυση του υπό εξέταση κειμένου.

Στο πρακτικό μέρος, δημιουργείται ένα προσαρμοσμένο σχήμα μέσω του εργαλείου Roma, το κείμενο κωδικοποιείται σε TEI-XML και επιχειρείται η προβολή του σε διαδικτυακό περιβάλλον μέσω αρχείου XSLT, το οποίο αναπτύχθηκε με τη συνδρομή της τεχνητής νοημοσύνης και, ειδικότερα, του εργαλείου Gemini της Google. Η αλληλεπίδραση με το εργαλείο τεκμηριώνεται με επιλεγμένα αποσπάσματα από τον σχετικό διάλογο, στα οποία αποτυπώνονται οι ζητούμενες ενέργειες, οι απαντήσεις που δόθηκαν και οι αναγκαίες παρεμβάσεις στον παραγόμενο κώδικα. Η εργασία ολοκληρώνεται με μία κριτική αποτίμηση της χρήσης της τεχνητής νοημοσύνης και με προτάσεις για τη μελλοντική επέκταση της ψηφιακής έκδοσης.

Λέξεις-κλειδιά

ψηφιακή έκδοση, ψηφιακή φιλολογική έκδοση, Text Encoding Initiative (TEI), Μανουήλ Φιλής, βυζαντινή έκφραση, προσωποποιήσεις μηνών, τεχνητή νοημοσύνη

A Digital Edition of Byzantine Ekphraseis of Works of Art: Manuel Philes' Ekphrasis *Verses on the Twelve Months*

George Panidis

Abstract

This master's thesis focuses on the digital edition of Manuel Philes' metrical ekphrasis of a work of art, *Στίχοι εἰς τοὺς ιβ' μῆνας* (*Verses on the Twelve Months*). Manuel Philes was one of the most prolific poets of the Palaiologan period. The text, which is drawn from Emmanuel Miller's printed edition *Manuelis Philae carmina*, describes an artistic composition featuring the personifications of the twelve months. The main aims of the thesis are the digital representation of the text, the partial "reconstruction" of the described work of art, and the highlighting of a long-standing Byzantine tradition through the linking of the ekphrasis with the miniatures of Codex 1199 of the Vatopedi Monastery, as well as with passages from Eustathios Makrembolites' novel *Τὰ καθ' Ὑσμίνην καὶ Ὑσμινίαν* (*Hysmine and Hysminias*). For the documentation of the project, the thesis examines the theoretical principles of digital editions and the Text Encoding Initiative (TEI) standard, while it also briefly presents existing digital editions of Byzantine texts internationally and discusses some possible reasons for their limited development. The thesis also places the ekphrasis within its historical and literary context, presenting Philes' life and work, the theory of this rhetorical genre, and the production of similar texts during the Palaiologan period, before moving on to the analysis of the text under consideration.

In the practical section, a customized schema is created using the Roma tool, the text is encoded in TEI-XML, and an attempt is made to display it in a web environment via an XSLT file, which was developed with the assistance of artificial intelligence and, more specifically, Google's Gemini tool. The interaction with the tool is documented through selected excerpts from the relevant dialogue, which record the requested actions, the responses provided, and the necessary interventions in the generated code. The thesis concludes with a critical assessment of the use of artificial intelligence and suggestions for the future expansion of the digital edition.

Keywords

digital edition, digital scholarly edition, Text Encoding Initiative (TEI), Manuel Philes, Byzantine ekphrasis, personifications of the months, artificial intelligence

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Αγαπητός, Π., & Hinterberger, M. (2006). Μανουήλ Φιλῆς: Στίχοι εἰς τοὺς ἰβ' μῆνας. Στο Π. Αγαπητός (Επιμ.), *Εἰκὼν καὶ λόγος: Ἐξὶ βυζαντινῆς περιγραφῆς ἔργων τέχνης* (σσ. 103-111). Ἄγρα.
- Αφθόνιος. (1854). Προγυμνάσματα. Στο L. Spengel (Επιμ.), *Rhetores Graeci* (Τόμ. 2, σσ. 21-56). B. G. Teubner.
- Δημητρούλια, Τ. (2015). Από τις έντυπες στις ηλεκτρονικές εκδόσεις: Ψηφιακά/πολυμεσικά αρχεία, «υπερ-εκδόσεις», ηλεκτρονικά ανθολόγια & ψηφιακές βιβλιοθήκες. Στο Β. Βασιλειάδης & Κ. Δημοπούλου (Επιμ.), *Σελιδοδείκτες για την ανάγνωση της λογοτεχνίας* (σσ. 61-68). Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας.
- Δημητρούλια, Τ., Γούτσος, Δ., & Φραγκάκη, Γ. (2023). *Εισαγωγή στις Ψηφιακές Ανθρωπιστικές Επιστήμες: Ένας πρακτικός οδηγός*. Καρδαμίτσα.
- Δημητρούλια, Τ., & Τικτοπούλου, Κ. (2015). *Ψηφιακές λογοτεχνικές σπουδές*. Κάλλιπος, Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις. <https://doi.org/10.57713/kallipos-472>
- Ερμογένης. (1854). Προγυμνάσματα. Στο L. Spengel (Επιμ.), *Rhetores Graeci* (Τόμ. 2, σσ. 3-18). B. G. Teubner.
- Θέων. (1854). Προγυμνάσματα. Στο L. Spengel (Επιμ.), *Rhetores Graeci* (Τόμ. 2, σσ. 59-130). B. G. Teubner.
- Κοντογιαννοπούλου, Α. (1998). Το σχίσμα των Αρσενιατών (1265-1310): Συμβολή στην μελέτη της πορείας και της φύσης του κινήματος. *Βυζαντιακά*, 18, 177-236.
- Κοντογιαννοπούλου, Α. (2004). *Η εσωτερική πολιτική του Ανδρονίκου Β' Παλαιολόγου (1282-1328): Διοίκηση - Οικονομία*. Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών.
- Κωνσταντινίδου, Μ., & Μπουσές, Σ. (2022). *Η φιλολογία και οι πρωτογενείς πηγές της: Πάπυροι και χειρόγραφα*. Κάλλιπος, Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις. <https://doi.org/10.57713/kallipos-112>
- Μήτση, Ε., & Αγαπητός, Π. (2006). Εἰκὼν καὶ λόγος: Ἡ «ἔκφρασις» ἀπὸ τὴν ἀρχαία στὴ βυζαντινὴ λογοτεχνία. Στο Π. Αγαπητός (Επιμ.), *Εἰκὼν καὶ λόγος: Ἐξὶ βυζαντινῆς περιγραφῆς ἔργων τέχνης* (σσ. 15-38). Ἄγρα.
- Νικόλαος. (1856). Προγυμνάσματα. Στο L. Spengel (Επιμ.), *Rhetores Graeci* (Τόμ. 3, σσ. 449-498). B. G. Teubner.

- Νίκου, Δ., Ταξίδης, Η., & Χρυσοστομίδης, Η. (2021). Οι «εκφράσεις» στη λογοτεχνία της ύστερης βυζαντινής περιόδου (13ος-15ος αι.). *Βυζαντινά*, 37, 193-211.
- Παππάς, Φ., Κατσιγιάννης, Α., & Διαμαντοπούλου, Α. (2015). *Εισαγωγή στη νεοελληνική φιλολογία*. Κάλλιπος, Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις. <https://doi.org/10.57713/kallipos-692>
- Ταξίδης, Η., Νίκου, Δ., & Χρυσοστομίδης, Η. (2021). *Οι εκφράσεις στη λογοτεχνία της παλαιολόγειας εποχής*. Edizioni dell'Orso.
- Χρήστου, Π. Κ., Μαυροπούλου-Τσιούμη, Χ., Καδάς, Σ. Ν., & Καλαμαρτζή-Κατσαρού, Α. (1991). *Οι θησαυροί του Αγίου Όρους: Σειρά Α', εικονογραφημένα χειρόγραφα, παραστάσεις-επίτιτλα-αρχικά γράμματα* (Τόμ. 4). Εκδοτική Αθηνών.
- Χρύσανθος, Μητροπολίτης Τραπεζούντος. (1933). *Ἡ ἐκκλησία Τραπεζοῦντος*. Τυπογραφεῖον «Εστία».
- Buzzoni, M. (2023). Ένα «πρωτόκολλο» για τις ψηφιακές φιλολογικές εκδόσεις; Η ιταλική οπτική (Μ. Ακριτίδου, Μετ.). Στο Μ. J. Driscoll & E. Pierazzo (Επιμ.), *Ψηφιακές φιλολογικές εκδόσεις: Θεωρίες και πρακτικές* (σσ. 79-104). Κάλλιπος, Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις. <https://doi.org/10.57713/kallipos-391>
- Chiron, P. (2024). *Εγχειρίδιο ρητορικής ή πώς ένας μαθητής να γίνει πολίτης* (Χ. Ταμπάκης, Μετ.). Εκδόσεις Πανεπιστημίου Πατρών.
- Franzini, G., Terras, M., & Mahony, S. (2023). Ένας κατάλογος ψηφιακών εκδόσεων (Φ. Κοϊδάκη, Μετ.). Στο Μ. J. Driscoll & E. Pierazzo (Επιμ.), *Ψηφιακές φιλολογικές εκδόσεις: Θεωρίες και πρακτικές* (σσ. 181-202). Κάλλιπος, Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις. <https://doi.org/10.57713/kallipos-391>
- Moennig, U. (2001). Από το χειρόγραφο στο εκδιδόμενο κείμενο. Βήματα, προβλήματα, παγίδες. Στο Η. Eideneier, U. Moennig, & Ν. Τουφεξής (Επιμ.), *Θεωρία και πράξη των εκδόσεων της υστεροβυζαντινής αναγεννησιακής και μεταβυζαντινής δημόδους γραμματείας* (σσ. 189-211). Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Nicol, D. M. (2007). *Το τέλος της βυζαντινής αυτοκρατορίας* (Μ. Μπλέτας, Μετ., 2η έκδ.). Καρδαμίτσα.
- Nicol, D. M. (2012). *Οι τελευταίοι αιώνες του Βυζαντίου: 1261-1453* (Σ. Κομνηνός, Μετ., 7η έκδ.). Παπαδήμας.

- Philes, M. (1855). *Manuelis Philae carmina ex codicibus Escorialensibus, Florentinis, Parisinis et Vaticanis* (E. Miller, Επιμ., Τόμ. 1). Typographeum Imperiale.
- Pierazzo, E. (2023). Προς ένα μοντέλο για ψηφιακές φιλολογικές εκδόσεις: Από τον Πλάτωνα στον Ηράκλειτο (Μ. Ακριτίδου, Μετ.). Στο Μ. J. Driscoll & E. Pierazzo (Επιμ.), *Ψηφιακές φιλολογικές εκδόσεις: Θεωρίες και πρακτικές* (σσ. 61-78). Κάλλιπος, Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις. <https://doi.org/10.57713/kallipos-391>
- Rosselli Del Turco, R. (2023). Η μάχη που ξεχάσαμε να δώσουμε: Αξίζουν οι ψηφιακές εκδόσεις την υπεράσπισή μας; (Μ. Ακριτίδου, Μετ.). Στο Μ. J. Driscoll & E. Pierazzo (Επιμ.), *Ψηφιακές φιλολογικές εκδόσεις: Θεωρίες και πρακτικές* (σσ. 239-257). Κάλλιπος, Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις. <https://doi.org/10.57713/kallipos-391>
- Sahle, P. (2023). Τί είναι μία φιλολογική ψηφιακή έκδοση; (Κ. Τικτοπούλου, Μετ.). Στο Μ. J. Driscoll & E. Pierazzo (Επιμ.), *Ψηφιακές φιλολογικές εκδόσεις: Θεωρίες και πρακτικές* (σσ. 43-60). Κάλλιπος, Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις. <https://doi.org/10.57713/kallipos-391>

Ξενόγλωσση

- Åkerström-Hougen, G. (1974). *The calendar and hunting mosaics of the Villa of the Falconer in Argos: A study in early Byzantine iconography* (Skrifter Utgivna av Svenska Institutet i Athen, 40:23). Swedish Institute in Athens.
- Baca, M., Rodríguez Ortega, N., Cappelletti, F., & Glanville, H. (2015). History of the project. Στο *Pietro Mellini's inventory in verse, 1681: A digital facsimile with translation and commentary*. Getty Research Institute. <https://conifer.rhizome.org/Getty/pietro-mellini-inventory-in-verse/list/start-here/b1/20200505212806/http://www.getty.edu/research/mellini/about>
- Bazzani, M., & Rhoby, A. (2022). Philes and the materials: Epigrams on stones and precious metals. Στο F. Spingou (Επιμ.), *Sources for Byzantine art history: The visual culture of later Byzantium (c.1081-c.1350)* (Τόμ. 3, σσ. 390-407). Cambridge University Press.
- Bryant, J. (2002). *The fluid text: A theory of revision and editing for book and screen*. University of Michigan Press.

- Burnard, L. (2014). *What is the Text Encoding Initiative? How to add intelligent markup to digital resources*. OpenEdition Press. <https://doi.org/10.4000/books.oep.426>
- Commentaria in Aristotelem Graeca et Byzantina. (χ.χ.). *Über das Vorhaben CAGB*. Ανακτήθηκε 30 Απριλίου 2026, από <https://cagb-digital.de/vorhaben/start>
- Dahlström, M. (2000). Digital incunabules: Versionality and versatility in digital scholarly editions. Στο *ICCC/IFIP third conference on electronic publishing 2000*. ICCC Press.
- Finkel, R., Hutton, W., Rourke, P., Scaife, R., & Vandiver, E. (2000). The Suda On Line (www.stoa.org/sol/). *Syllecta Classica*, 11, 178-190.
- Greetham, D. (2013). A history of textual scholarship. Στο N. Fraistat & J. Flanders (Επιμ.), *The Cambridge companion to textual scholarship* (σσ. 16-41). Cambridge University Press.
- Jeffreys, E. (2005). The labours of the twelve months in twelfth-century Byzantium. Στο E. Stafford & J. Herrin (Επιμ.), *Personification in the Greek world: From antiquity to Byzantium* (σσ. 309-323). Ashgate.
- Kennedy, G. A. (Μετ.). (2003). *Progymnasmata: Greek textbooks of prose composition and rhetoric*. Society of Biblical Literature.
- Krumbacher, K. (1897). *Geschichte der byzantinischen Litteratur von Justinian bis zum Ende des oströmischen Reiches (527-1453)* (2η έκδ.). C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung Oskar Beck.
- Kubina, K. (2020). *Die enkomiasische Dichtung des Manuel Philes: Form und Funktion des literarischen Lobes in der frühen Palaiologenzeit*. De Gruyter.
- Laiou, A. E. (1972). *Constantinople and the Latins: The foreign policy of Andronicus II, 1282-1328*. Harvard University Press.
- Lavagnino, J. (1995). Reading, scholarship and hypertext editions. *TEXT*, 8, 109-124.
- Milligan, I. (2022). *The transformation of historical research in the digital age*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781009026055>
- Rhoby, A. (2019). Poetry on commission in Late Byzantium (13th-15th century). Στο W. Hörandner, A. Rhoby, & N. Zagklas (Επιμ.), *A companion to Byzantine poetry* (σσ. 264-304). Brill.

- Robinson, P. (2005). Current issues in making digital editions of medieval texts—or, do electronic scholarly editions have a future? *Digital Medievalist*, 1. <https://doi.org/10.16995/dm.8>
- Romanchuk, R., & Birnbaum, D. J. (2026, 7 Φεβρουαρίου). *About this site*. https://digenis.obdurodon.org/emir_about.xhtml
- Runciman, S. (1970). *The last Byzantine Renaissance*. Cambridge University Press.
- Sahle, P., Vogeler, G., & Institut für Dokumentologie und Editorik. (2014). Criteria for Reviewing Scholarly Digital Editions (Version 1.1). <https://www.i-d-e.de/publikationen/weitereschriften/criteria-version-1-1/>
- Stickler, G. (1992). *Manuel Philes und seine Psalmenmetaphrase*. VWGÖ.
- Suda On Line. (2019, 14 Μαΐου). *The history of the Suda On Line*. <https://www.cs.uky.edu/~raphael/sol/sol-html/history.shtml>
- Taxidis, I. (2021). *The ekphraseis in the Byzantine literature of the 12th century*. Edizioni dell'Orso.
- TEI Consortium. (χ.χ.). *History*. Ανακτήθηκε 25 Απριλίου 2026, από <https://tei-c.org/about/history/>
- TEI Consortium. (2026). *TEI: Guidelines for electronic text encoding and interchange* (P5 Version 4.11.0). <https://tei-c.org/release/doc/tei-p5-doc/en/html/index.html>
- Trapp, E. (Επιμ.). (2001). *Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit* [CD-ROM-Version]. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.